

Κράτος δικαίου και αστική ανάπτυξη στην πολιτειακή σκέψη και πράξη του Ελευθερίου Βενιζέλου

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν ο πολιτικός που στιγμάτισε την πορεία της Ελλάδας προς την πολιτική της ανοικοδόμηση και την εδαφική της ανεξαρτησία. Ουσιαστικά έπλασε το Ελληνικό κράτος σε μια περίοδο ιδιαίτερα δύσκολη, παραλαμβάνοντας το σε μια άθλια κατάσταση και παραδίδοντάς το σε μια δυναμική ικανή να αντέξει σε ποικίλες προκλήσεις του παρόντος και του μέλλοντος. Σαφώς πολλές από τις μεταρρυθμίσεις του δεν ισχύουν πλέον, όμως αξιοσημείωτος είναι και ο αριθμός που ακόμη εφαρμόζεται. Έθεσε τα θεμέλια για το ιδιωτικό δίκαιο, το υγιές δημόσιο, το σύγχρονο ποινικό και ευρύτερα για όλες τις νομικές δομές. Όλη αυτή η νομική του πράξη που προήλθε απ' την προγενέστερη σκέψη δημιούργησε πραγματικό κράτος δικαίου για τα Ελληνικά δεδομένα, ενώ κεντρικός γνώμονας πάντοτε ήταν και η αστική ανάπτυξη. Αυτή ήταν αδύνατο να επιτευχθεί ουσιαστικά χωρίς ένα νομοκανονιστικό πλαίσιο, εξελιγμένο και πλήρες.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος γεννήθηκε στις 11 Αυγούστου 1864 σε ένα διώροφο σπίτι, στο χωριό Μουρνιές του νομού Χανίων. Η καταγωγή του Κρήτη πολιτικού είναι από την οικογένεια Κρεββατά του Μυστρά. Μεγάλωσε στην Τουρκοκρατούμενη Κρήτη που τελούσε σε συνεχείς εξεγέρσεις. Σ' αυτές, το αποτέλεσμα ήταν πάντα μια βίαιη καταστολή, κάτι που υποδηλώνει τις έντονες ιστορικές και γεωπολιτικές συνθήκες στις οποίες γεννήθηκε. Μάλιστα, ακόμη και το όνομά του ήταν μία συμβολική έκφραση του πόθου των Κρητικών για ελευθερία. Ο νονός του, ηγούμενος της μονής της Χρυσοπηγής, του έδωσε το όνομα Ελευθέριος με την προσδοκία ότι θα ελευθέρωνε την Κρήτη από τον τουρκικό ζυγό¹.

Μεγάλη επίδραση στη διαπαιδαγώγηση και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του άσκησε όπως ήταν αναμενόμενο εκείνη την εποχή ο πατέρας του Κυριάκος, που ήταν έμπορος και εισαγωγέας. Ο πατέρας του ήταν ένας άνθρωπος έξυπνος, κατέχοντας παιδεία και διακατεχόμενος από πατριωτισμό και υπερηφάνεια για τον τόπο του. Ωστόσο, η πατριωτική του δράση του στοίχισε επανειλημμένες διώξεις, εξορίες και οικονομικές καταστροφές.

Το 1866 ξέσπασε η μεγάλη κρητική επανάσταση κατά του οθωμανικού ζυγού. Ο πατέρας Βενιζέλος, για να αποφύγει τη σύλληψη από τις τουρκικές αρχές των Χανίων, εγκατέλειψε την επιχείρησή του και μαζί με την πολυμελή οικογένεια του κατέφυγε στη Σύρο. Ο Βενιζέλος ήταν τότε δύο ετών, και κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Σύρο, παρακολούθησε τα πρώτα μαθήματα στο Δημοτικό Σχολείο της Ερμούπολης.

Το 1873 το τουρκικό καθεστώς έδωσε αμνηστία και η οικογένεια Βενιζέλου επέστρεψε στα Χανιά. Ο Κυριάκος ξεκίνησε και πάλι τις εμπορικές δραστηριότητες του και ο μικρός Ελευθέριος συνέχισε τη σχολική του εκπαίδευση στα Χανιά. Το 1877 γράφτηκε στο φημισμένο εκπαιδευτήριο Αντωνιάδη, στην Αθήνα. Ο Κυριάκος ήταν ήδη ηλικιωμένος και ήθελε ο γιος του να αποκτήσει την κατάλληλη μόρφωση

¹ Βερέμης Θ. –Νικολακόπουλος Η. (επιμέλεια): Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του, Ελληνικά Γράμματα, 2005

για να τον διαδεχθεί στις εμπορικές του δραστηριότητες. Ο νεαρός Βενιζέλος φοίτησε με επιτυχία στο νέο σχολείο.

Τη χρονιά που ο Ελευθέριος έφυγε στην Αθήνα ο πατέρας του ξεκινούσε την ανέγερση της νέας κατοικίας της οικογένειας στη Χαλέπα, που ήταν τότε προάστιο των Χανίων. Το σπίτι αυτό, στα κατοπινά χρόνια, συνδέθηκε με τις σημαντικότερες αλλά και δυσκολότερες στιγμές της ζωής του. Οι σπουδές του ολοκληρώθηκαν το 1880, στο Γυμνάσιο της Σύρου, απ' όπου αποφοίτησε με άριστα. Την ίδια χρονιά επιστρέφει στα Χανιά, και ο πατέρας του ξεκινά την μύηση του στα μυστικά του εμπορίου.

Η πορεία προς τη Νομική Σχολή

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ξεκίνησε διστακτικά τις σπουδές του, καθώς ο πατέρας του ήταν αρχικά αντίθετος σε αυτές. Με επιχειρήματα κυρίως οικονομικά και συναισθηματικά (αφορώντα την υποχρέωση να παντρευτούν πρώτα οι αδερφές του Κατίγκω και Ευανθία) προσπάθησε να τον μεταπείσει από το να ασχοληθεί με την πολιτική, που προφανώς θεωρούσε ότι θα προέκυπτε ως φυσική νομοτέλεια μετά το πέρας των νομικών σπουδών. Μάλιστα, ο πατέρας του είχε αναγραφεί σε κατάλογο ως ένας εκ των δωρητών για την αποπεράτωση του Πανεπιστημίου Αθηνών, ως εκ τούτου μπορεί με σχετική ασφάλεια να αποκλειστεί ως λόγος η γενική διαφωνία του απέναντι στην πανεπιστημιακή μόρφωση, καθώς θα συνιστούσε σαφώς αντικρουόμενη στάση η αφενός δωρεά στο πανεπιστήμιο και αφετέρου αποτροπή σπουδής σε αυτό.

Στο σημείο αυτό, και με δεδομένες τις αντιλήψεις της εποχής, το κοινωνικώς αναμενόμενο θα ήταν μάλλον η υποταγή στην πατρική βούληση, ωστόσο ο τότε πρόξενος της Ελλάδος στην Κρήτη² μετέπεισε τον πατέρα του Ελευθερίου Βενιζέλου ώστε να επιτρέψει στον τελευταίο τη σπουδή της νομικής επιστήμης.

Δικηγόρος-Νομικός κατά την Κρητική περίοδο

Αυτό το οποίο μπορεί να ειπωθεί με σχετική ασφάλεια είναι το ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως πολιτικός είχε μεγάλη ανάγκη από τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως νομικό, καθώς η τελευταία του ιδιότητα τον εφοδίαζε με νομική συλλογιστική, σύλληψη της έννοιας του κράτους δικαίου και συνολικά με εφόδια τα οποία χρησιμοποίησε στην μετέπειτα πορεία του ως πολιτικός ταγός. Επιπρόσθετα, η άσκηση του επαγγέλματος αυτού τον εφοδίασε με αρετές όπως το ρητορικό ύφος, η πειθώ και η εκφορά ουσιαστικών επιχειρημάτων.

Ακόμη ένας προάγγελος της μετέπειτα πορείας του Ελευθερίου Βενιζέλου είναι το ότι από τα φοιτητικά του χρόνια έδειχνε μια ιδιαίτερη επιμέλεια προς τη νομική επιστήμη, καθώς και μόλις αποφοίτησε συμμετείχε αρκετά ενεργά στα δικαϊκά δρώμενα.³ Μετά την αποτυχία να διοριστεί ως δικαστής στη Γενική Συνέλευση των Κρητών ακολούθησε και οριστικά τη ζωή του νομικού. Φαινόταν ήδη από εκείνα τα

² Γεωργίου Ζυγομαλά: «...Δεν έχετε δικαίωμα, κύριε Κυριάκο, να κρατείτε δεσμώτη έναν εξαιρετικό Έλληνα, που είναι προορισμένος για κάτι ανώτερο από το εμπόριο...»,

³ Παράδειγμα του οποίου συνιστά το άρθρο του με τίτλο «Εκκρεμοδικία» στην εφημερίδα «ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ» στις 28-3-1887.

χρόνια ότι θ' ασχοληθεί με την πολιτική ωστόσο επέλεξε ν' ασκήσει το επάγγελμα του νομικού ουσιαστικά και όχι τυπικά για τον λόγο ότι επεδίωκε μέσω αυτού του επαγγέλματος να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Η κίνηση αυτή φανερώνει το ήθος και συνειδητότητα που ήδη τον διέτρεχε καθώς η αγάπη για την πατρίδα και για την ενασχόληση με τα κοινά εκφράστηκε μέσα από την οικονομική ασφάλεια του επιχειρούντος, και όχι μέσα από την επιδίωξη οικονομικών ωφελειών όταν εισχωρήσει εις αυτή. Μέσα στα δέκα πέντε χρόνια δικηγορίας -1887-1910 συνολικά χειρίσθηκε 3.433 υποθέσεις, κάτι το οποίο το δίχως άλλο αναδεικνύει μια ζωηρή πορεία⁴.

Δικαιϊκή Συμβολή στη συνταγματική ιστορία της Κρήτης.

Προτού ο Ελευθέριος Βενιζέλος συμβάλλει στην πολιτειακή αλλαγή όλης της χώρας, αρχικά εστράφη στην αναμόρφωση της Κρητικής πολιτείας. Έτσι λοιπόν, ουσιώδης ήταν η συμβολή στην κατάρτιση των δύο κρητικών συνταγμάτων της Κρητικής Πολιτείας, το 1899 και το 1907.

Ο πρίγκιπας Γεώργιος ερχόμενος στην Κρήτη, θέλησε την έκδοση του πρώτου ηγεμονικού διατάγματος ως εντολοδόχος των προστάτιδων δυνάμεων. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος βοήθησε στη δομή και συνολική δημιουργία του Κρητικού Συντάγματος, το οποίο και επικυρώθηκε στις 16/4/1899. Το μεγαλύτερο ελάττωμα του Συντάγματος ωστόσο ήταν η υπερεξουσία την οποία αναγνώριζε στον ηγεμόνα.

Σε ζητήματα ατομικών ελευθεριών, το Κρητικό Σύνταγμα είναι ανώτερο του Ελληνικού στο γεγονός ότι διασφαλίζει πιο σφαιρικά το δικαίωμα ανεξιθρησκίας καθώς και ότι προστατεύει πολύ αποτελεσματικά το δικαστικό λειτούργημα. Από τα πρακτικά των συνεδριάσεων συνάγεται ότι με δεδομένη τη ρητορική του δεινότητα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος συνέβαλλε ουσιαστικά στις ατομικές αυτές ελευθερίες, ωστόσο υποστήριζε και την υπερ-αρμοδιότητα η οποία εδόθη στον ηγεμόνα, κάτι το οποίο στην πορεία αναγνώρισε ως λαθεμένη κίνηση. Η θέληση που προέκυψε από την ανεξαρτησία και η βούληση για οικοδόμηση ενός ισχυρού κράτους οδήγησε στην άκρατη παραχώρηση εξουσιών στον πρίγκιπα, επηρεάζοντας την αποτελεσματικότητα του κατά τα άλλα αξιολογώτατου συνταγματικού εγχειρήματος.

Θα μπορούσε στο σημείο αυτό να προκύψει η σκέψη ότι η λανθασμένη βοήθεια που παρείχε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον ηγεμόνα στο ζήτημα του Συντάγματος της Κρητικής πολιτείας του 1899, και με δεδομένο το νεαρό της ηλικίας του, αποτελεί ένα πολύ σημαντικό ενθύμιο για την μετέπειτα πολιτική του σταδιοδρομία⁵. Γεγονότα όπως αυτό εν τέλει έδρασαν ευεργετικά στη δικαιοϊκή και εν γένει πολιτειακή του σκέψη, καθώς μέσα από το μεγαλείο της αυτογνωσίας, δε στάθηκαν τροχοπέδη σε μελλοντικές πολύ κρίσιμες αποφάσεις που όφειλε να λάβει. Εμπειρίες όπως η προαναφερθείσα χαλύβδωσαν και όπλισαν την προσωπικότητά του με τα αναγκαία συστατικά προκειμένου μελλοντικά να δρούσε διαφορετικά.

⁴ *Ευριτάκης Δημ.*, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως νομικός», περιοδ. Παλίμνηστον, 16 (1996), 235-241

⁵ *Δετοράκης Θεοχάρης*, Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο 1990

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος είχε ουσιαστικά θριαμβεύσει με το κίνημα στο Θέρισο, αποτέλεσε και πάλι ακρογωνιαίο λίθο της δημοκρατικότητας του Συντάγματος του 1907⁶. Έμεινε στην ιστορία ως Κοινοβουλευτικό σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας, καθώς περιείχε διατάξεις περί της αρχής της δεδηλωμένης και του κοινοβουλευτισμού. Μέσα από το νέο Σύνταγμα το οποίο κυρώθηκε στις 08/02/1907, ουσιαστικά διευρύνθηκαν οι εξουσίες της Βουλής, επεκτείνοντας με αυτόν τον τρόπο τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Στο εν λόγω σύνταγμα υπήρξε ουσιαστική ρήξη ανάμεσα στον πρίγκιπα Γεώργιο και το σύμβουλο εξωτερικών και δικαιοσύνης, Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο τελευταίος έδειξε έμπρακτα την αντίθεσή του μέσα από τη δημιουργία εβδομαδιαίας εφημερίδας με τίτλο «Κήρυξ», και στην οποία μέσα από άρθρα του αντιμάχετο τον πρίγκιπα.

Μέσα από αυτά τα χρόνια ο Ελευθέριος Βενιζέλος έλαβε τα αναγκαία και κατάλληλα εφόδια προκειμένου στη συνέχεια να ασχοληθεί με την Ελλάδα συνολικά. Η εμπειρία του από τη δικηγορία σίγουρα του παρείχε αρκετές πληροφορίες για την ιδιοσυγκρασία και κίνητρα της ανθρώπινης φύσης. Στη συνέχεια, η αρχική νομοπαρασκευαστική του ενασχόληση ως κύριος θεμελιωτής και ενορχηστρωτής συνταγματικών μεταρρυθμίσεων της Κρητικής Πολιτείας του παρείχε τις αναγκαίες εμπειρίες προκειμένου να μπορέσει να ασχοληθεί μετέπειτα ως βασικός μεταρρυθμιστής της Ελληνικής Επικράτειας.

Το 1900 ανέλαβε την ευθύνη της Διοικήσεως της Δικαιοσύνης, ένα έργο αρκετά βαρύ καθώς σε σημαντικό βαθμό υπήρχε έλλειψη δικαστών και δικαστηρίων, και η δικαστική προστασία ήταν ελαττωματική⁷. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι υπήρχε ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού που ήταν Μουσουλμάνοι επεξέτεινε τις όποιες διαφορές και κοινωνικές αναταραχές με το Χριστιανικό τμήμα. Μάλιστα, χαρακτηριστικό δείγμα αναγκαιότητας νομικής μεταρρύθμισης και πρακτικής παράλυσης των ως τότε ισχυόντων νόμων συνιστά ο αριθμός των ανθρωποκτονιών ετησίως ο οποίος ανείρχετο σε 150-200. Τα στοιχεία που αναφέρθηκαν σε συνδυασμό με τον άφευκτο σχηματισμό συμμοριών, οργανωμένου εγκλήματος και ευρύτερου κλίματος κατάλυσης των νόμων απαιτούσαν αναπόδραστα μια ουσιαστική και ταχεία μεταρρύθμιση. Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν ήταν εύκολο να επιτευχθεί καθώς πέρα από τις δεδομένες κοινωνικές αντιδράσεις σε αυστηρότερους νόμους, υφίσταντο και εγκαθιδρυμένα οικονομικά και κοινωνικά συμφέροντα με υπολογίσιμη ισχύ στην κοινή γνώμη, τα οποία πολύ πιθανώς θα αντιδρούσαν στην όποια προσπάθεια αλλαγής της καθεστηκυίας τάξης – ή καλύτερα αταξίας- η οποία και ήταν ωφέλιμη προς αυτούς.

Μολαταύτα, ακριβώς οι δυσχερείς συνθήκες μπορούν ν' αποτελέσουν μια χρυσή ευκαιρία εφόσον ο Βενιζέλος μπορούσε να επιδείξει τις σπάνιες ηγετικές του ικανότητες της συνολικά χαρισματικής του προσωπικότητας. Έτσι η πρόκληση αυτή η οποία υπό άλλες συνθήκες θα αποτελούσε ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο για έναν μέσης ισχύς πολιτικό, για τον ίδιο ήταν μια δυνατότητα επιτυχημένης διακυβέρνησης.

⁶ Παναγιωτάκης, Γεώργιος: Ο Βενιζέλος στην Επανάσταση και στην πολιτική, Ηράκλειο 1993

⁷ Λάσκαρης, Στ. Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914, Αθήναι 1947

Εξετάζοντας αποστασιοποιημένα τη διοικητική ταχύτητα, την εξαιρετική του ικανότητα συντονισμού, την ανυπέβλητη θέληση για εργασία και επιτυχή οικοδόμηση ενός νομικού συστήματος, δεν προκαλεί εντύπωση η δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων. Και αυτό γιατί ο μέγιστος νομικός και πολιτικός αυτός ανήρ, με τις δύο αυτές ιδιότητές του να αλληλοσυμπληρώνονται, άλλαξε μια πληθώρα από ζητήματα και μειονεκτήματα της κρητικής πολιτείας, έδωσε ώθηση για την εξέλιξή της και προστάτευσε τον αδύναμο, τον κοινωνικά αναξιοπαθούντα. Το τελευταίο απέτελεσε μια ιδιαίτερη αξίωση του Ελευθερίου Βενιζέλου καθ' όλη την πολιτική του σταδιοδρομία, η κοινωνική ευθύνη και η προστασία του πολίτη⁸.

Η δικαιοκίνητη σκέψη και πράξη και ανάπτυξη της Κρητικής πολιτείας είναι ευδιάκριτη. Συγκεκριμένα, ο Βενιζέλος δημιούργησε μια σειρά από νόμους με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία του νησιού, την καταπολέμηση του εγκλήματος και την οργάνωσή του. Υπήρξε βασικός θεμελιωτής των δύο συνταγμάτων και συνολικά τεκμαίρεται η βούλησή του να υποστηρίξει την Κρητική πολιτεία προτού αναλάβει τα ηνία της Ελλάδας.

Η άφιξη στην Ελλάδα

Πριν τη διεξαγωγή των εκλογών της 8^{ης} Αυγούστου 1910, δεν είχε συγκροτηθεί κάποιο πολιτικό κόμμα ικανό να υποστηρίξει τις μεταρρυθμίσεις που χρειαζόταν η χώρα. Έτσι λοιπόν, νομοτελειακά φορείς και θιασώτες των ιδεών υπήρξαν μεμονωμένοι υποψήφιοι, που ανεξάρτητα επιχειρούσαν να αποσπάσουν τις ψήφους των δυσσαρεστημένων. Το γενικό σύνθημα το οποίο επικρατούσε ήταν αυτό της ανόρθωσης, και περιείχε την υλοποίηση συντεχνιακών αιτημάτων και την επίλυση του μακροχρόνιου αγροτικού ζητήματος. Οι εκσυγχρονιστές της εποχής συσπειρώθηκαν γύρω από τον Ελευθέριο Βενιζέλο ο οποίος χωρίς να συμμετέχει σε εκλογική αναμέτρηση, εξελέγη.

Ο εναρκτήριο λόγος του στην πλατεία Συντάγματος στις 5 Σεπτεμβρίου 2010 προϋδέασε για το χαρακτήρα του και την πολιτική του ιδεολογία η οποία δεν ήταν άλλη από την αλήθεια προς το λαό, όσο σκληρή και αν είναι, και όσο και αν αυτή υπέχει προσωπικό κόστος. Με τη μέθοδο αυτή, δε μπορεί να αμφισβητηθεί το γεγονός του δεσμού μεταξύ του ηγέτη και του λαού, δεσμού ισχυρού καθώς έχει θεμελιωθεί σε βάσεις εμπιστοσύνης. Στις προγραμματικές λοιπόν δηλώσεις του στήριξε μετριοπαθείς αλλά εφικτές μεταρρυθμίσεις που κύριο άξονα είχαν τον εκσυγχρονισμό του πολιτικού συστήματος με την εξισορρόπηση των κοινωνικών συμφερόντων. Βασικές θέσεις του προγράμματος ήταν η κοινωνική γαλήνη, η διευκόλυνση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ο εκσυγχρονισμός του κρατικού μηχανισμού και ο εξοπλισμός της χώρας στρατιωτικά για την αποτελεσματική διεκδίκηση των εθνικών στόχων. Προαναγγέλλοντας το κόμμα αρχών του (22/08/1910), υποστήριξε σθεναρά και παρά τις έντονες πιέσεις από την κοινή γνώμη την αναθεώρηση του τότε συντάγματος, και όχι την ψήφιση νέου όπως του πρότειναν.

⁸ *Μαυρογορδάτος Γ.Θ.*, Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1982

Με αφορμή τα ανωτέρω συνάγεται ότι ο Βενιζέλος διέθετε ένα εξαιρετικά σημαντικό χάρισμα για πολιτικό –που το επικαλείται και ο ίδιος-, και αυτό είναι η διορατικότητα. Η Ελλάδα είχε διεκδικήσεις, και ο Βενιζέλος βλέποντας στο μέλλον καταλάβαινε ότι επίκεινται πόλεμοι στους οποίους θα γινόταν ουσιαστική εδαφική ανακατανομή. Στα πλαίσια αυτά η Ελλάδα έπρεπε να εξοπλιστεί προκειμένου αφενός να υποστηρίξει τα εδάφη της και αφετέρου να τα επεκτείνει. Αυτό ήταν εφικτό μόνο μέσα από το συνολικό στρατιωτικό εξοπλισμό της χώρας. Παρατηρείται ότι οι προκλήσεις ήταν πολλές. Αφενός υφίστατο αδήριτη ανάγκη για τη θέσπιση κράτους δικαίου, με σύγχρονα νομοθετήματα ισάξια των προοδευτικών ευρωπαϊκών, τα οποία θα επέτρεπαν στην Ελλάδα να λειτουργήσει ως κινητήριος δύναμη ανάπτυξης της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής στην οποία ανήκε αλλά και να αναπτυχθεί αστικά και κοινωνικά ούτως ώστε να γίνει ένα σύγχρονο κράτος. Αφετέρου, πέρα από τις νομικές και κοινωνικές αναγκαιότητες, το αίτημα της χώρας για διεύρυνση της αλλά και το πολιτικό αισθητήριο που προανήγγελλε συρράξεις επέβαλαν την ανάπτυξη σε επίπεδο στρατιωτικό.

Στο λόγο που εκφώνησε στην πλατεία Συντάγματος απευθύνθηκε στα ουσιαστικά προβλήματα τα οποία υπήρχαν και τα οποία σκόπευε να αντιμετωπίσει με την ανάληψη της εξουσίας. Αναφέρθηκε συγκεκριμένα στο ελάττωμα της αστικής δικαιοσύνης η οποία εφάρμοζε τότε νομοθεσία που ίσχυε από 15 και 20 αιώνες στα πλαίσια του Ρωμαϊκού δικαίου, εμπορική νομοθεσία που χρησιμοποιούταν για πάνω από έναν αιώνα, και ποινική διαδικασία η οποία κινείτο με βραδύτατους ρυθμούς⁹

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει η αναγκαιότητα που υφίστατο περί ριζικής μεταρρύθμισης του νομικού συστήματος, και της ουσιαστικής θεμελίωσης κράτους δικαίου. Η δικαιοσύνη σκέψη του στηριζόταν άμεσα με την αστική ανάπτυξη, αφού θεωρούσε ότι η δεύτερη μπορούσε να επέλθει μόνο με ουσιαστική μεταρρύθμιση του νομικού συστήματος. Οι νομικοί κανόνες αναγκαστικού δικαίου, στηριζόμενοι και απευθυνόμενοι αποκλειστικά στην κοινωνία, ήταν λογικό να βοηθούν στην ουσιαστική ισχυροποίηση του κράτους¹⁰. Η ανάπτυξη μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από σύγχρονους νόμους, παραμετροποιημένους στις ανάγκες της τότε κοινωνίας, και μέσα από ταχείες διαδικασίες, που θα θεμελιώναν ουσιαστική εμπιστοσύνη του πολίτη στο κράτος. Προκύπτει ξεκάθαρα η βούληση του Ελευθερίου Βενιζέλου να θεμελιώσει ένα κράτος δικαίου, το οποίο ως προτεραιότητα θα έχει τον πολίτη, και το οποίο θα ευνοεί την ανάπτυξη.

Πέρα όμως από τα νομικά ελαττώματα τα οποία έπρεπε να διορθωθούν, εκτενή αναφορά έκανε και στα υπόλοιπα διοικητικά ζητήματα τα οποία έπρεπε να διευθετηθούν άμεσα. Συγκεκριμένα, ο Βενιζέλος δεν ήταν ικανοποιημένος από το επίπεδο της εκπαίδευσης το οποίο ήταν ανεπαρκές προκειμένου να υπάρξει εκμάθηση άλλη από αυτή που οδηγεί εν τέλει σε αποκλειστική ενασχόληση με τις πλουτοπαραγωγικές πηγές. Ακόμη το σύστημα της τοπικής αυτοδιοίκησης έπασχε καθώς εν τέλει διαχειριζόταν από τις φατρίες που υπήρχαν και προωθούσαν αποκλειστικά τα δικά τους ιδιοτελή συμφέροντα. Παρεμφερής εικόνα εμφανιζόταν και στο όλο σύστημα της δημόσιας διοίκησης, ενώ η έλλειψη αγροτικής ασφάλειας

⁹ Γιάννης Κορδάτος, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Ε', σ. 210-215

¹⁰ Τριανταφυλλοπούλου Κ.Α., «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως νομικός», Εφημερίς Ελλήνων Νομικών 32 (1965) 477-486

και η αδιαφορία προς τις εργατικές και αγροτικές τάξεις συνολικά ήταν ένα ακόμη μειονέκτημα της τότε ισχύουσας κατάστασης¹¹.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος έλαβε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετά την παραίτηση του Δραγούμη (6/10/1910). Για λόγους σταθερότητας επέλεξε τη διάλυση της Βουλής και προκήρυξη νέων εκλογών, κάτι το οποίο έγινε σε συνεννόηση με το βασιλιά Γεώργιο Α'¹². Η κίνηση αυτή οδήγησε σε αντιδράσεις από τα άλλα κόμματα, τα οποία και δεν συμμετείχαν στις εκλογές του Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Έτσι, η νίκη ήταν συντριπτικά υπέρ των φιλελευθέρων, επιτρέποντας στο Βενιζέλο να πραγματοποιήσει ισχυρός το μεταρρυθμιστικό του έργο καθώς έλαβε 307 σε σύνολο 362 εδρών.

Το πρώτο εξάμηνο του 1911 ψηφίστηκαν συνολικά 53 τροποποιήσεις οι οποίες δεν εισήγαγαν ριζικές αλλαγές, ωστόσο ενίσχυσαν τη θέση της μοναρχίας, επέτρεψαν στο βασιλιά τη συμμετοχή στην αναθεωρητική διαδικασία, και διασφάλιζαν τη διάκριση των εξουσιών, το ασυμβίβαστο δημοσιούπαλληλικής και στρατιωτικής ιδιότητας και τη μονιμότητα δικαστικών και δημοσίων υπαλλήλων.

Η νομική μεταρρύθμιση της Χώρας

Οι εξαγγελίες λοιπόν του Βενιζέλου έγιναν πράξη αρκετά σύντομα. Δεν δεχόταν καμία αλλαγή στις ιδέες και τη διαφορετική πολιτική που θεωρούσε πως έπρεπε να επιβληθεί. Χαρακτηριστικό της πολιτικής του αυτής επιμονής στις ιδέες του ήταν μια ομιλία του στη Βουλή, στην οποία ανέφερε ότι εφόσον υποχωρούσε επί ηθικού ζητήματος, αν η ευθεία παρεκκλίνει λίγα μόνο χιλιοστά του χιλιοστού, η παρέκκλιση αυτή συνεχιζόμενη στο άπειρο εκτρέπει την ευθεία από την πορεία της.

Η συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου στο νομικό σύστημα της χώρας όπως προαναφέρθηκε είναι μεγαλειώδης, και προκειμένου να εξεταστεί επιμέρους, πρέπει να χωριστεί σε υποομάδες κατά την τυπική διάκριση δικαίου, δηλαδή στο δημόσιο και το ιδιωτικό. Στο δημόσιο περιλαμβάνεται το συνταγματικό- διοικητικό, το ποινικό και το δημόσιο διεθνές δίκαιο. Στο ιδιωτικό περιλαμβάνεται το αστικό, το εμπορικό, το εργατικό και το εκκλησιαστικό δίκαιο. Μέσα από αυτήν τη διάκριση θα γίνει εφικτή η επισκόπηση βασικών μεταρρυθμίσεων του Βενιζέλου στους κλάδους δικαίου, και θα φανεί τόσο η σκέψη που οδήγησε σε αυτές, όσο και η πράξη η οποία οδηγεί αναπόδραστα στην αστική – κοινωνική ανάπτυξη. Είναι γνωστό ότι μια νομικά ορθή πολιτεία προάγει την ανάπτυξη, τη δόμηση υγιών εμπορικών και άλλων σχέσεων καθώς και τη συνολική εικόνα εμπιστοσύνης που είναι πολύ σημαντική για ένα λαό.

Ιδιωτικό δίκαιο και αστική ανάπτυξη

Στο τομέα λοιπόν του ιδιωτικού δικαίου, αναμφίβολα το τμήμα το οποίο επέβαλε άμεση μεταρρύθμιση ήταν το αστικό δίκαιο, καθώς ουσιαστικά χρησιμοποιούταν

¹¹ Πάλλης Σπύρος, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως δικηγόρος και νομικός», Νομικόν Βήμα 13 (19655) 529-550

¹² Ρούσσοσ, Γεώργ., Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974, Αθήνα 1976

διατάξεις του Ρωμαϊκού δικαίου κατά κανόνα για τη διευθέτηση διαφορών ενοχικής, εμπράγματης, κληρονομικής ή οικογενειακής φύσεως. Ο Βενιζέλος επικεντρώθηκε στη νομοθετική μεταρρύθμιση τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης, γνωρίζοντας ότι η κοινωνική οικονομική και πολιτισμική μεταρρύθμιση θα ακολουθήσει φυσικά.

Αρχικά, οι νόμοι ΓΨΠ'/1911 περί διαθηκών, ΓΩΛΖ'/1911 περί συμβατικού τόκου, τοκογλυφίας και αισχροκέρδειας, τον Γ=>Ν'/1911 περί εξ αυτοκινήτων αστική και ποινική ευθύνη, ν. 281/1914 περί σωματείων και ν.292/1914 περί αφάνειας και συνολικά η σωρεία νομοθετημάτων κατά το διάστημα 1910-1915 έδωσε ουσιαστική ώθηση στη βελτίωση και εξέλιξη του αστικού δικαίου. Ακόμη, με νομοθετικές ρυθμίσεις τακτοποιήθηκαν θέματα κληρονομικού, οικογενειακού και εμπράγματος δικαίου¹³.

Αξιοσημείωτος είναι ο ειδικός νόμος για την εισαγωγή πλασματικού ενεχύρου επί αγροτικών κατά κύριο λόγο προϊόντων, όπου ο αγρότης μπορεί να λάβει δάνειο χωρίς την παράδοση της νομής, κάτι το οποίο αποφόρτιζε σε σημαντικό βαθμό τον αγροτικό πληθυσμό. Νόμοι όπως αυτός αναδεικνύουν αυτούσια την κοινωνική υπευθυνότητα του Ελευθέριου Βενιζέλου και τη θέσπιση προτεραιοτήτων οι οποίες αναφέρονται στον πολίτη και την ανάπτυξη τόσο της πρωτεύουσας όσο και της επαρχίας.

Την τελευταία περίοδο διακυβέρνησής του (1928-1932) ο Βενιζέλος δεν επικεντρώθηκε σε επιμέρους νόμους, αλλά ουσιαστικά στη κωδικοποίηση του αστικού κώδικα, ένα μεgalόπνοο έργο. Έτσι, συστήθηκε ειδική επιτροπή επιφορτισμένη με το έργο της αναθεώρησης του κώδικα, στην οποία συμμετείχε ενεργά ο ίδιος εκθέτοντας τη γνώμη του. Το 1930 λοιπόν, συστήθηκε πενταμελής επιτροπή¹⁴, της οποίας προτεραιότητα ήταν η δημιουργία κώδικα με βάση τα Ελληνικά δεδομένα, και όχι η εισαγωγή ενός ήδη έτοιμου ξενόγλωσσου κώδικα. Η κωδικοποίηση του μέχρι τότε ισχύοντος Αστικού δικαίου και η σύνθεσή του σε κώδικα με αποκλειστικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας ήταν ιδιαίτερη σημαντική επιλογή, καθώς επιλέχθηκε η επιμέλεια από την προχειρότητα και κοινωνική αλλοτρίωση η οποία αναπόφευκτα θα προέκυπτε από έναν κώδικα ο οποίος δημιουργήθηκε για να υπηρετήσει τις ανάγκες μιας άλλης κοινωνίας από την Ελληνική.

Το έργο της επιτροπής ολοκληρώθηκε στις 27 Ιανουαρίου 1931, έπειτα από 18 συνεδριάσεις, κάτι που υποδηλώνει πολύ μεγάλη ταχύτητα, στοιχείο ενδεικτικό της θέλησης που υπήρχε για την ολοκλήρωση του πολύ σημαντικού αυτού νομικού οικοδομήματος. Ακόμη, όπως επισημαίνεται σε μελέτη,¹⁵ ο Ελευθέριος Βενιζέλος συμμετείχε ενεργά και με συγκεκριμένες προτάσεις στις επιτροπές. Ιστορικές είναι οι παρεμβάσεις του για διάφορα θέματα αστικού δικαίου τα οποία συζητούταν στις επιτροπές, ενώ μέσα από αυτές επέδειξε τη δεδομένη κριτική του σκέψη, και κρίση

¹³ Τζόκας, Σπ.: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932. Η οικοδόμηση του αστικού κράτους, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002

¹⁴ Αποτελούμενη από τους καθηγητές Κωνσταντίνο Δεμερτζή (πρόεδρο), Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο, Γεώργιο Μπαλή, Γεώργιο Μαριδάκη και το δικηγόρο Πέτρο Θηβαίο.

¹⁵ Γαζή Ανδρέα Α., «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το ιδιωτικό δίκαιο», Νομικό Βήμα 35 (1987) 865-878

αναφορικά με τις αρνητικές πτυχές οι οποίες έχριζαν διόρθωσης στο δίκαιο που υπήρχε.

Το μεγάλο πολιτικό χάρισμα της διορατικότητας αποδείχθηκε και κατά την κωδικοποίηση του αστικού δικαίου, καθώς με σειρά από διατάξεις ουσιαστικά προέβλεψε ορισμένα προβλήματα προτού αυτά καν εμφανιστούν, ενώ πολλές από τις λύσεις που έδωσε χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα στον τομέα του αστικού δικαίου. Συνακόλουθα, προκύπτει και η βαθιά δημοκρατικότητά του ως ηγέτη, και η προσωπικότητά του με ουσιώδη και σε βάθος γνώση του νόμου, και με εσωτερικό αίσθημα δικαιοσύνης, το οποίο τον οδηγούσε σε εξωτερίκευση της γνώμης του και σε μετατροπή της μεταρρυθμιστικής σκέψης σε πράξη.

Εμπορικό-εργατικό δίκαιο και άνθιση εμπορικών συναλλαγών και κοινωνικών δικαιωμάτων

Μεγάλη ήταν η σημασία που έδωσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στους εμπορικούς νόμους, καθώς με αυτόν τον τρόπο ήθελε αφενός να ρυθμίσει νομοθετικά τους κανόνες της αγοράς, και αφετέρου να βοηθήσει στην αστική ανάπτυξη. Η ανάπτυξη αυτή μπορούσε να επιτευχθεί ουσιωδώς μόνο μέσα από ένα προστατευτικό πλαίσιο το οποίο θα διασφάλιζε επιτυχώς τα συμφέροντα των πολιτών αλλά και των επενδυτών με υποδομές στην πόλη.

Αρχικά λοιπόν, ιδιαίτερη σημασία έχει η εμπορική νομοθεσία, καθώς έθεσε τα θεμέλια για μια αναγέννηση της εμπορικής δραστηριότητας. Στο πεδίο του γενικού μέρους δημιουργήθηκε ο πολύ σημαντικός νόμος περί αθεμίτου ανταγωνισμού (Ν146 της 26 Δεκεμβρίου 1913/ 17 Ιανουαρίου 1914). Ο νόμος αυτός ισχύει ως σήμερα, και η σημασία του ήταν μεγάλη καθώς προστάτευε άτομα με συγκεκριμένα εμπορικά συμφέροντα από ορισμένες αρνητικές πτυχές του ελεύθερου ανταγωνισμού. Ο νόμος 4195/1929 ήταν μια εξειδίκευση του ως άνω νομοθετήματος εστιάζοντας σε ζητήματα των επιβατηγών πλοίων. Ακριβώς αυτή η εξειδίκευση φανέρωνε τη βούληση του Ελευθερίου Βενιζέλου για τη διευθέτηση αυτού του ζητήματος.

Ακόμη, ιδρύθηκαν εμπορικά και βιομηχανικά επιμελητήρια¹⁶, ενώ ρυθμίστηκε και ο ρόλος των Χρηματιστηρίων.¹⁷ Όμως, πέρα από τις γενικές διατάξεις του εμπορικού δικαίου, ρυθμίστηκαν συγκεκριμένα και άλλα τμήματα, όπως είναι οι εμπορικές εταιρείες. Συγκεκριμένα, με το νόμο περί συνεταιρισμών,¹⁸ λύθηκαν πολλά ζητήματα αναφορικά με τη δομή και τη συνολική λειτουργία τους, κάτι το οποίο στάθηκε ιδιαίτερα χρήσιμο στα πλαίσια της αγροτικής οικονομίας, που ήταν ένα σεβαστό τμήμα του πληθυσμού εκείνη την εποχή. Επιπλέον, ρυθμίστηκαν οι διατάξεις για την ασφαλιστική επιχείρηση¹⁹, όπου καθορίστηκε η άσκησή της από ανώνυμη εταιρεία, όπως επίσης διευθετήθηκε το ζήτημα της εποπτείας των ανωνύμων εταιρειών²⁰.

Ο τελευταίος νόμος καταργήθηκε με το ν. 2190 της 5/30 Ιουνίου 1920 περί ανωνύμων εταιρειών. Ο νόμος αυτός αποτέλεσε τη βάση για τη λειτουργία και

¹⁶ Ν. 184 της 26/29 Μαρτίου 1914

¹⁷ Ν. 1308 της 16/21 Απριλίου 1918

¹⁸ Ω. 602 της 31 Δεκεμβρίου 1917/ 24 Ιανουαρίου 1915

¹⁹ Ν. 1023/1917

²⁰ με το ν. 1348 της 20/28 Απριλίου 1918

ανάπτυξη οργανώσεων όπως είναι οι ανώνυμες εταιρίες. Συγκεκριμένα, υπέβαλε σε έλεγχο τις εισφορές σε είδος, καθόρισε τις αναγκαίες διατυπώσεις για το μετοχικό κεφάλαιο, και σκιαγράφησε τις τυπικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία και σωστή λειτουργία μιας ανώνυμης εταιρείας. Ο νόμος αυτός ήταν ιδιαίτερα σημαντικός καθώς καθόριζε με τρόπο ξεκάθαρο τη λειτουργία των εταιριών αυτών. Τέλος, με το νόμο περί ανωνύμων εταιριών και τραπεζών²¹, το νόμο περί συγχωνεύσεως ανωνύμων εταιρειών²², και το νόμο περί του τρόπου εκκαθαρίσεως της αναστειλάσης τας πληρωμάς ανωνύμου εταιρίας υπό την επωνυμίαν Αγγλοαμερικανική τράπεζα της Ελλάδος ΑΕ²³, ρυθμίστηκαν πολλά θέματα αναφορικά με το δίκαιο των εταιριών. Πολύ σημαντική ωστόσο ήταν και η νομοθετική προσφορά σε επίπεδο θεμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας, καθώς με το νόμο περί διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας,²⁴ δόθηκε η δυνατότητα της απονομής διπλώματος ευρεσιτεχνίας μέσα από ένα διοικητικό μηχανισμό, προστατεύοντας έτσι τα προϊόντα της διάνοιας.

Το δίκαιο των αξιογράφων θεμελιώθηκε σε πολύ σημαντικό βαθμό κατά την άσκηση της εξουσίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, στο οποίο μάλιστα είχε δώσει ιδιαίτερη σημασία καθώς μέσω των αξιογράφων κινούταν η Ελληνική αγορά. Έτσι με το νόμο περί τραπεζικής επιταγής²⁵, καλύφθηκε ένα πολύ μεγάλο κενό που αφορούσε τις επιταγές στο σύστημα κεφαλαιαγοράς της εποχής, ενώ ο νόμος περί γεωργικού ενεχυρόγραφου²⁶ εξακολουθεί να ισχύει. Ακόμη ο νόμος αναφορικά με τις συναλλαγματικές και τα γραμμάτια εις διαταγή που απορρέει από την κύρωση των συναφθεισών διεθνών συμβάσεων της Γενεύης²⁷, και ο νόμος για τη συναλλαγματική και το γραμμάτιο εις διαταγή επανέλαβε ορισμένες διατάξεις, και ισχύει ως σήμερα²⁸. Συνάγεται λοιπόν ότι τα νομοθετήματα στον τομέα του εμπορικού δικαίου αποτέλεσαν αναγκαίο πυλώνα προκειμένου να δημιουργηθεί η σχετική ασφάλεια δικαίου που χρειάζεται για να γίνουν επιτυχημένες εμπορικές συναλλαγές.

Ιδιαίτερη σημασία έδωσε επίσης ο Βενιζέλος στη διάδοση κοινωνικών ιδεών και στη δημιουργία συνθηκών καταλλήλων προκειμένου να μπορέσουν οι πολίτες να εργαστούν σε συνθήκες ανθρώπινες που τους εξασφαλίζουν αποδοτικότητα στην εργασία και παράλληλα ασφάλεια. Κύριο μέλημα ήταν μέσα από την κοινωνική μεταρρύθμιση να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο εργατικού δικαίου αποτελεσματικό, το οποίο να φέρει τις ιδέες των Φιλελευθέρων, δηλαδή με έντονη κοινωνική και ανθρωπιστική κατεύθυνση. Αυτό επετεύχθη μέσα από μια σωρεία διατάξεων οι οποίες ουσιαστικά επέτρεψαν σε μεγάλο βαθμό τις σωστές συνθήκες εργασίας να γίνουν απτή πραγματικότητα. Επίσης ο Βενιζέλος ως ευρυμαθής γνώστης ξένων γλωσσών, σε συνεργασία με το επιτελείο του επεδίωκε πάντα όταν εξέταζε νόμους προς εισαγωγή στο ελληνικό δίκαιο με βάση το πνεύμα τους και το φιλελευθερισμό του, να ψάχνει το βέλτιστο, είτε αυτό το έβρισκε το Άγγλο σαξονικό δίκαιο, είτε στο Γερμανικό, είτε στο Γαλλικό.

²¹ 30 Ιουνίου/ 7 Ιουλίου 1931

²² Ν. 5261 της 2/11 Αυγούστου 1931

²³ Ν. 4412 της 23/27 Αυγούστου 1929

²⁴ Ν. 2527 της 24 Σεπτεμβρίου/18 Οκτωβρίου 1920

²⁵ Ν. 1338 της 18/28 Απριλίου 1918

²⁶ 23 Μαΐου / 18 Ιουνίου 1920

²⁷ Που έγινε με το ν. 5280 της 17 Αυγούστου / 11 Σεπτεμβρίου 1931

²⁸ ν/ 5325 της 9/16 Μαρτίου 1932

Συγκεκριμένα, πολύ προοδευτικές και προστατευτικές διατάξεις για την εποχή εκείνη ήταν οι εργατικοί νόμοι όπως ο νόμος ΔΚΘ'/1912 «περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων», οι ν. 271/1914 και 601/1915 «περί χρονικών ορίων εργασίας». Ο αστικός εκσυγχρονισμός που επεδίωξε είχε ως ουσιαστικό στοιχείο και χαρακτηριστικό τη θέσπιση κοινωνικής νομοθεσίας. Ο Βενιζέλος τα ρυθμίζει επαρκώς και ανταποκρίνεται έτσι στις προγραμματικές δηλώσεις που διατύπωσε το 1910, και οι οποίες στηρίζονταν εν πολλοίς, στον εκσυγχρονισμό του κράτους, στη δημιουργία κράτους δικαίου, στη θωράκιση της χώρας στις επικείμενες προκλήσεις και φυσικά στην κατοχύρωση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων στο λαό.

Η πρόθεση αυτή εκφράζεται καταφανώς στο εργατικό δίκαιο, καθώς εστιάζεται στο χρόνο εργασίας, στην προστασία των ανηλίκων, στην προστασία των γυναικών, ρυθμίσεις ριζοσπαστικές και δημοκρατικές που οδήγησαν σε μια ευρύτερη ευημερία του εργατικού δικαίου. Με την κοινωνική νομοθεσία του Ελευθερίου Βενιζέλου, ουσιαστικά ενεργοποιείται σε μεγάλο βαθμό το εργατικό δίκαιο, με τις ρυθμίσεις που προαναφέρθηκαν. Κοινωνιολογικά, η Ελλάδα αρχίζει να οργανώνεται σε κοινωνικές τάξεις περισσότερο από το 1910 και ύστερα, καθώς ως τότε η χώρα ήταν οργανωμένη περισσότερο στα πλαίσια μαζών παρά οργανωμένων κοινωνικών τάξεων με εκπεφρασμένα συγκεκριμένα αιτήματα²⁹.

Ρηξικέλευθη τομή στα πλαίσια του εργατικού δικαίου ήταν το δίκαιο της καταγγελίας της σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου με το νόμο 2112/1920 και το Βασιλικό διάταγμα που επεκτείνει τις ρυθμίσεις αυτές στους εργάτες. Επιπρόσθετα, στον τομέα των εργατικών ατυχημάτων αξιοσημείωτος είναι ο νόμος 551/1915 ο οποίος ισχύει ακόμη και σήμερα, και σύμφωνα με τον οποίο υιοθετήθηκε η αρχή του επαγγελματικού κινδύνου. Συνεπώς, τεκμαίρεται το πόσο σημαντική ήταν η χρονολογική αυτή στιγμή για την κυβέρνηση Βενιζέλου, καθώς αρχές που διευτώθησαν ισχύουν και στο παρόν δίκαιο. Πλέον η αρχή του επαγγελματικού κινδύνου μπορεί να βρεθεί στο άρθρο 656 του Αστικού Κώδικα αναφορικά με την υπερημερία του εργοδότη.

Ακόμη, ιδιαίτερη σημασία έχει και η επικύρωση ορισμένων συμφωνιών που εντάσσονται στο πλαίσιο του Διεθνούς Εργατικού Δικαίου, και αυτό επειδή η σημασία τους δεν εξαντλούνταν στην προφανή κοινωνική υφή αλλά επεκτείνονταν και στην διπλωματική καθώς ουσιαστικά με αυτόν τον τρόπο το Ελληνικό κράτος επιχειρούσε να κερδίσει μια θέση διαπραγματευτή στην παγκόσμια κοινότητα αλλά και να φανεί στην Κοινωνία των Εθνών και συνολικά στο διεθνές τοπίο ως μια προοδευτική δύναμη.

Η σημειολογία λοιπόν της εγκόλπωσης διατάξεων διεθνούς εργατικού δικαίου είχε μεγαλύτερη σημασία από την αυτονόητη, και με δεδομένη την κήρυξη πολέμου από την Ελλάδα στην Τουρκία, ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήθελε να μεταλαμπαδεύσει την ιδέα μιας χώρας που γενικά σέβεται τους θεσμούς, τη διεθνή κοινότητα, και διαπνέεται από αισθήματα υπευθυνότητας. Η Ελλάδα λοιπόν επικύρωσε έξι διεθνείς συμβάσεις εργασίας που ψηφίστηκαν από τη πρώτη Διεθνή Συνδιάσκεψη της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας το 1919.

²⁹ Τσίρος Νικόλαος: Κράτος, Εξουσία, Κοινοβουλευτικό Σύστημα σε θεσμική και πολιτική κρίση. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η λειτουργία του πολιτεύματος στην περίοδο 1914-1920, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, 2000

Εκκλησιαστικό δίκαιο

Η σχέση του Ελευθερίου Βενιζέλου με την εκκλησία ήταν λεπτή κατά τη διάρκεια της πολιτικής του σταδιοδρομίας. Ωστόσο, καθότι αυτή ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας του Έλληνα πολίτη που τον επηρέαζε σε πληθώρα θεμάτων δεν είχε άλλη επιλογή απ' το να συμπεριλάβει και την εκκλησία με τους θεσμούς της στο πρόγραμμα της συνολικής μεταρρύθμισης. Μάλιστα, ιδιαίτερη προσοχή προκαλεί το γεγονός του αναθέματος, το οποίο δόθηκε το 1916, όταν η εσωτερική αντιμαχία του Βενιζέλου με τους αντιπάλους του παρέσυρε και την εκκλησία, η οποία έλαβε θέση εναντίον του. Με αυτήν την πράξη, ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης στράφηκε εναντίον του, ενώ ο ίδιος ο Βενιζέλος δε φαίνεται να ζήτησε ποτέ την άρση του αναθέματος, αντλώντας ουσιαστικά πολιτική δύναμη από αυτό.³⁰

Ως άνθρωπος ο Βενιζέλος δε μπορεί να χαρακτηριστεί θεοφοβούμενος, ωστόσο όταν λάμβανε μέρος σε τελετές ή θρησκευτικές εκδηλώσεις σεβόταν το χώρο, δεν αποσπόταν και ήταν συγκεντρωμένος³¹. Με αυτόν τον τρόπο, ουσιαστικά εξέφραζε και τη συνολική του ιδεολογία, η οποία ήταν φιλελεύθερη και συνίστατο στην ανεξιθρησκία και στο σεβασμό του διαφορετικού. Η σκέψη του αυτή εμφανίστηκε και στην πράξη της νομοθετικής πρωτοβουλίας, ενώ προσπάθησε να εκσυγχρονίσει την εκκλησία και να τη βοηθήσει να αναπτύξει το ρόλο του πνευματικού οδηγητή που αυτή οφείλει να έχει.

Μάλιστα, οι νόμοι οι οποίοι θ' αναφερθούν θεωρήθηκαν για ακόμη μία φορά τόσο επιτυχημένοι που είτε παρέμειναν ακέραιο ως και σήμερα, είτε εν τέλει αντικαταστάθηκαν από όχι απαραίτητα καλύτερες διατάξεις. Η κοσμική με την εκκλησιαστική εξουσία ήταν λοιπόν ένας τομέας στον οποίο έδωσε ιδιαίτερη προσοχή ο Βενιζέλος γνωρίζοντας μεταξύ άλλων ότι αποτελεί σταθμιστικό παράγοντα για την εξασφάλιση πολιτικής σταθερότητας. Παρόλο που δεν επεδείξε τον ίδιο ζήλο όπως με άλλους τομείς δικαίου όπου παρίστατο αυτοπροσώπως στις νομοπαρασκευαστικές επιτροπές, η ιδεολογία του ήταν εμφανής αφού οι μεταρρυθμίσεις στον εκκλησιαστικό χώρο ήταν εκσυγχρονιστικές, με κεντρικό άξονα την καλύτερη οργάνωση του κράτους και με λογική συναίνεσης.

Κατά την πρώτη περίοδο διακυβέρνησής του, και συγκεκριμένα το 1909, ψηφίζεται ο Νόμος ΓΥΙΔ' σύμφωνα με τον οποίο ιδρύεται το Γενικό Εκκλησιαστικό ταμείο. Στη συνέχεια, το 1910, ρυθμίζεται το ζήτημα των προσόντων των εφημερίων και της μισθοδοσίας τους ενώ καθιερύεται για πρώτη φορά η συμμετοχή αιρετών λαϊκών μελών στη διοίκηση των Ενοριών με το νόμο ΓΦΣΤ'. Στα πλαίσια της ύλης του εκκλησιαστικού δικαίου, με το Ν. 188 της 21/28 Μαρτίου 1914 συστήθηκε νομοπαρασκευαστική επιτροπή με σκοπό την αναθεώρηση του καταστατικού νόμου της εκκλησίας, κάτι το οποίο έγινε σε διάστημα ενός έτους, με τη δημιουργία νομοσχεδίων αναφορικά με τους ενοριακούς ναούς, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, τις εκκλησιαστικές σχολές, τη διοίκηση των Μονών και το εκκλησιαστικό ταμείο.

³⁰ Δέλλα Π.Σ., Ελευθέριος Βενιζέλος. Ημερολόγιο- Αναμνήσεις – Μαρτυρίες –Αλληλογραφία (επιμ. Π.Α. Ζάννας), Αθήνα, Ερμής, 1983, σ. 279

³¹ Δέλλα Π.Σ., Ελευθέριος Βενιζέλος. Ημερολόγιο- Αναμνήσεις – Μαρτυρίες –Αλληλογραφία (επιμ. Π.Α. Ζάννας), Αθήνα, Ερμής, 1983, σ. 277

Ωστόσο το έργο αυτό έμεινε στάσιμο μέχρι την τελευταία περίοδο διακυβέρνησης του Βενιζέλου³².

Την τελευταία περίοδο διακυβέρνησής του, υφίστανται πολλά σημεία άξια προσοχής αναφορικά με την εκκλησιαστική νομοθεσία. Συγκεκριμένα, με το νόμο 3615 του 1928 ρυθμίζεται το καθεστώς πριν από την έκδοση Πατριαρχικής και Συνοδικής πράξεως. Νομοθέτημα της τελευταίας περιόδου διακυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου είναι ο Ν. 4606 αναφορικά με το Ταμείο Ασφαλίσεως Ορθόδοξου Εφημεριακού Κλήρου Ελλάδος, ενώ ο νόμος 4684 έχει ως αντικείμενο τη ρύθμιση της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας. Με το Προεδρικό διάταγμα του 1931 κανονίζεται νομοθετικά η περιβολή του Ελληνικού Ορθόδοξου κλήρου, και συγκεκριμένα η αμφίεσή του στις ιεροτελεστίες. Ακόμη, με το νόμο 5187 του 1931 σε συνδυασμό με το νόμο 5438 του 1932 κωδικοποιούνται στο Προεδρικό Διάταγμα της 25 Μαΐου 1932. Αυτά τα νομοθετήματα αποτελούν την εκκλησιαστική νομοθεσία, μέσα από τη διοίκηση της εκκλησίας σε δύο κεντρικά διοικητικά σώματα, την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας και τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο. Ακόμη, με το νόμο 5383 του 1932 ρυθμίζεται η δικαστική λειτουργία της εκκλησίας, προϊόν ρηξικέλευθο της εποχής εκείνης, με δεδομένη και την ισχύ του μέχρι το παρόν.

Τέλος, στις 25 Μαΐου 1932 εκδίδεται προεδρικό διάταγμα που ρυθμίζει τα σχετικά με τους ενοριακούς ναούς και τη νομοθεσία των Εφημερίων³³. Με τη ρύθμιση αυτή επιδιώκεται η ρύθμιση της μισθοδοσίας του εφημεριακού κλήρου, μέσα από την τεχνική της παρακράτησης. Ακόμη, διατάξεις όριζαν τα σχετικά με τη διοίκηση των Μητροπόλεων και των Ενοριών και την εκλογή των εφημερίων.

Δημόσιο Δίκαιο και διοικητική – συνταγματική ανάταση

Το δημόσιο δίκαιο είναι ο κύριος άξονας πάνω στον οποίο δομείται η εξουσία, η νομιμοποίηση της και συνολικά το κράτος δικαίου. Είναι κάτι παραπάνω από δεδομένο ότι ο Βενιζέλος θα του έδινε τη μέγιστη δυνατή επιμέλεια προκειμένου να δομήσει το κράτος δικαίου σε στέρεες βάσεις. Η συνολική σκέψη και πράξη του Βενιζέλου ως νομικού και πολιτικού είναι πασιφανής στο Σύνταγμα του 1911, στο οποίο βοήθησε σε πολύ μεγάλο βαθμό, ενώ κατάφερε να περιλάβει όλες τις διατάξεις που επιθυμούσε³⁴. Πραγματεύτηκε το σύνταγμα του 1911 έχοντας προηγουμένως την αναμφίβολα πολύτιμη εμπειρία των Συνταγμάτων του 1899 και 1907 της Κρητικής πολιτείας. Έτσι, κατάφερε να δομήσει ένα Σύνταγμα προοδευτικό, δημοκρατικό, που σεβόταν τις ατομικές και κοινωνικές ελευθερίες, αποφεύγοντας τυχόν ατυχίες του παρελθόντος.

Το Σύνταγμα λοιπόν του 1911, μετά την αναθεώρηση, εγγυόταν το ιερό άσυλο της κατοικίας και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι. Διακήρυξε τη φορολογική ισότητα,

³² Βερέμης Θ. – Δημητρακόπουλος Οδ. (επιμ.) Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Αθήνα: Φιλιππίτης, 1980

³³ Κονιδάρης Ιωάννης, Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2000

³⁴ Κλαμαράς Ν., Παπαδάκης Ν. (Επιμέλεια): Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως Νομικός, Η Συμβολή του στην αναμόρφωση του Ελληνικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003

καθιέρωσε τη δωρεάν εκπαίδευση ενώ ίδρυσε το Συμβούλιο της Επικρατείας ως το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, καθώς και το Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων και το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας. Ακόμη, εξασφάλισε σε μια αρκετά σημαντική διάταξη την προσωπική ανεξαρτησία των δικαστών όπως επίσης και τη μονιμότητα των εισαγγελέων, κάτι που εξασφάλιζε την απρόσκοπτη και αμερόληπτη αφοσίωση στα καθήκοντά τους. Μείωσε το όριο ηλικίας για την εκλογή ενός βουλευτή στα 25 έτη από 30 που ήταν προηγουμένως, κάτι το οποίο αύξησε τη δημοκρατικότητα του πολιτεύματος, καθώς επέκτεινε το εύρος των ατόμων που δύνανται να ασχοληθούν με τα κοινά.

Στον αντίποδα απαγόρευσε στους στρατιωτικούς και τους δημοσίους υπαλλήλους τη δυνατότητα εκλογής, αποτρέποντας με αυτόν τον τρόπο τυχόν ανάληψη δημόσιου καθήκοντος και παράλληλα πολιτικής θέσης, με τα αναπόφευκτα ασυμβίβαστα συμφέροντα τα οποία θα προέκυπταν. Στα πλαίσια αυτά εισήγαγε ασυμβίβαστα του βουλευτικού αξιώματος με τις ιδιωτικές θέσεις που υπήρχαν σε προνομιούχες επιχειρήσεις όπως και τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων. Τέλος, διευκόλυνε και τη διαδικασία ψήφισης νόμων. Μέσα από όλες αυτές τις τομές προσπάθησε να εκσυγχρονίσει το κράτος δομώντας επιτέλους το κράτος δικαίου στην πλήρη του μορφή, προστατεύοντας παράλληλα τυχόν παρεμβάσεις στην πολιτική σκηνή από άτομα που κατέχουν δημόσια αξιώματα.

Σύμφωνα με τα πρακτικά της εποχής, ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν απών μόλις σε μία από τις 42 συνεδριάσεις της δεύτερης διπλής αναθεωρητικής βουλής, κάτι που μαρτυρά σαφώς την αφοσίωσή του στο έργο το οποίο έπρεπε να δημιουργηθεί, και την αποφασιστικότητά του να το δομήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να τον ικανοποιεί³⁵. Το γεγονός ότι επέλεξε ο ίδιος προσωπικά να χειριστεί το θέμα άνευ διαμεσολαβητή υποδηλώνει το ότι θεωρούσε τη θεμελίωση του δημοσίου δικαίου ένα ζήτημα μείζονος σημασίας για το έθνος.

Πέρα όμως από τη δεδομένη συμβολή του στο Σύνταγμα του 1911, άξια μνείας είναι και η δημιουργία κοινωνικού κράτους στην οποία συνέβαλε μέσα από διάφορους τομείς κοινωνικής πολιτικής στους οποίους ενεπλάκη. Συγκεκριμένα, βοήθησε στη συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων ρυθμίζοντας τους όρους εργασίας, έλαβε κρατική πρωτοβουλία στην πρόνοια σε όλο τον πληθυσμό με εξασφάλιση νοσηλευτικής περίθαλψης, δημιούργησε ασφαλιστικά ταμεία, βοήθησε στη δίκαιη κατανομή γης και τη δίκαιη φορολογία. Όπως έχει αναφερθεί, το κράτος δικαίου συμβαδίζει με την αστική ανάπτυξη. Η τελευταία μπορεί να επιτευχθεί μέσα από ένα ισχυρό πλέγμα κανόνων, ασφάλεια συναλλαγών, κοινωνική πρόνοια, προστασίας εργαζομένων και κινήτρων εργασίας. Όλα αυτά εδράζονται στο δίκαιο, και ως εκ τούτου εκεί καταλήγουν.

Ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα σχέδια τα οποία είχε υποβάλει το 1934, σκέψεις ουσιαστικά για μια αναθεώρηση του τότε υπάρχοντος συντάγματος³⁶. Έτσι λοιπόν κινήθηκε στη θεσμοθέτηση του κρατικού παρεμβατισμού ως συστήματος διευθυνόμενης οικονομίας, στην ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας έναντι της

³⁵ Διαμαντόπουλος Θ. Οι πολιτικές δυνάμεις της βενιζελικής περιόδου, Ο Βενιζελισμός, Αθήνα, Σάκκουλας, 1985

³⁶ Εθνικό Ίδρυμα Μελετών και Ερευνών «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ», Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι Συνταγματικές Αναθεωρήσεις από το χτες στο σήμερα. Πρακτικά ημερίδας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008

νομοθετικής, στην επιτάχυνση συνολικά του νομοθετικού έργου και στην άμεση εκλογή του προέδρου της Δημοκρατίας από το λαό, θέση για την οποία πιθανότατα ο Βενιζέλος σχεδίαζε να υποβάλλει υποψηφιότητα.

Χαρακτηριστικό δείγμα της συμβολής του Ελευθερίου Βενιζέλου στον τομέα του Δημοσίου Δικαίου είναι σαφώς όπως προαναφέρθηκε η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1911, το οποίο ωστόσο δεν ευτύχησε να λειτουργήσει παρά το 1929. Το δημιούργημα αυτό του Βενιζέλου ήταν πολύ σημαντικό καθώς δημιουργήθηκε ένα ανώτατο διοικητικό δικαστήριο το οποίο μπορούσε να συμβάλλει ουσιωδώς στη διασφάλιση της δημοκρατικότητας, και ο ίδιος του έδωσε τόσο σημασία ώστε όταν αποχώρησε από την πολιτική ανέφερε: «Αποχωρών της πολιτικής, είμαι ευτυχής διότι αφήνω εις την Χώραν το Συμβούλιον της Επικρατείας».

Ποινικό δίκαιο

Άξιο αναφοράς είναι το ποινικό δίκαιο και η προσπάθεια ανάταξής του κατά τη διακυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Συγκεκριμένα, θεσπίστηκαν αρκετοί νόμοι όπως αυτοί περί της ποινικής και αστικής ευθύνης που προκύπτει από τα αυτοκίνητα³⁷, για τη λαθρεμπορία³⁸, για τον αθέμιτο ανταγωνισμό³⁹, για την ευρεσιτεχνία⁴⁰, για την πνευματική ιδιοκτησία⁴¹, για τη φυγοδικία⁴², για την οπλοφορία⁴³, για τη ζωοκτονία και ζωοκλοπή⁴⁴ και για την απαγωγή⁴⁵.

Στα ίδια επίπεδα ρυθμίστηκαν ειδικοί νόμοι που αναφέρονται σε επίπεδο ειδικών νόμων για θέματα υγιεινής⁴⁶, για θέματα εργασίας γυναικών και ανηλίκων⁴⁷.

Μάλιστα, το 1911 συστήθηκε επιτροπή η οποία είχε ως σκοπό την αναθεώρηση του ως τότε ισχύοντος Ποινικού Κώδικα του 1834 το οποίο υπήρχε από την εποχή της αντιβασιλείας. Ωστόσο, ιδιαίτερη επιμέλεια δόθηκε, στα πλαίσια της προαναφερθείσας κοινωνικής ανάπτυξης και ευαισθησίας εκ μέρους του Ελευθερίου Βενιζέλου, στην αναμόρφωση των φυλακών και στη ευρύτερη θεματική της Σωφρονιστικής. Εισήχθησαν λοιπόν νέοι σωφρονιστικοί θεσμοί που κύριο προσανατολισμό είχαν τον άνθρωπο, και την αποφυγή φυλάκισης για εγκλήματα μικρής σημασίας. Έτσι, για πρώτη φορά θεσπίστηκε ο κανόνας της εγγύησης για την απόλυση προφυλακισμένων⁴⁸, καθώς και η αναστολή εκτέλεσης της ποινής φυλάκισης για χρονικό διάστημα ως τρεις μήνες⁴⁹. Βέβαια, ορισμένες συγκυρίες τον οδήγησαν και στην εισαγωγή νόμων όπως ο νόμος περί τύπου και ο νόμος για την προστασία του κοινωνικού καθεστώτος από προσπάθειες βίαιης ανατροπής, προκειμένου να περιφρουρήσει την μη κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος.

³⁷ Ν. ΓΝ/1911

³⁸ Ν. 1165/1918

³⁹ Ν. 146/1913

⁴⁰ Ν. 2527/1920

⁴¹ Ν. 2387/1920

⁴² ΓΜΔ'/1911

⁴³ Ν. 286/1914

⁴⁴ ΓΩΛΣΤ/1913

⁴⁵ Ν. ΓΩΛΕ'/1911

⁴⁶ Ν. ΓΛΔ'/1911

⁴⁷ Ν. ΔΚΘ'/1913

⁴⁸ Ν. ΓΨΠΓ'/1911

⁴⁹ ΓΩΙΗ/1911

Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο

Όπως έχει σημειωθεί, ο Ελευθέριος Βενιζέλος έδρασε στη διαμόρφωση της διεθνούς σκηνης μεταξύ των ετών 1910 και 1920, και ενώ οι βασικοί κανόνες διεθνούς δικαίου είχαν διαμορφωθεί από τους κατέχοντες την εξουσία. Μία βασική αρχή είναι αυτή της αυτοδιάθεσης των εθνότητων, την οποία χρησιμοποίησε για να προωθήσει το αίτημα της εδαφικής ολοκλήρωσης της Ελλάδας, κάτι πάγιο για την περίοδο αυτή.

Η αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνότητων συνοπτικά αναφέρει ότι τα έθνη έχουν το δικαίωμα να πραγματοποιούν τις εθνικές τους στοχεύσεις και να δημιουργούν κράτη. Ο Βενιζέλος καταρχάς ως έθνος εννοούσε ένα τμήμα πληθυσμού το οποίο διακατέχεται από την πεποίθηση ότι ανήκει σε ένα συγκεκριμένο κράτος, και αυτοπροσδιορίζεται με την ανάλογη συνειδητότητα προς την κατεύθυνση αυτή. Έτσι λοιπόν, ο Κρήτης πολιτικός απέφυγε την σκόπελο του προσδιορισμού με βάση *stricto sensu* τη γλώσσα και την καταγωγή, που μπορούσε θεωρητικά να του δημιουργήσει προβλήματα.

Χρησιμοποίησε τοιουτοτρόπως τα ανάλογα επιχειρήματα προς εκπλήρωση των Ελληνικών διεκδικήσεων, συνεπικουρημένος και όχι στηριζόμενος αποκλειστικά από επιχειρήματα ιστορικής υφής τα οποία χρησιμοποίησε περισσότερο ως μέσα επίρρωσης παρά ως βάσεις στήριξης⁵⁰. Η υποστήριξή του λοιπόν αυτή απέναντι στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνότητων έδρασε καταλυτικά υπέρ των Ελληνικών θέσεων σε όλα τα κρίσιμα ζητήματα τα οποία εκλήθει να αντιμετωπίσει. Η διπλωματική του δεινότητα μπορεί εύκολα να γίνει αντιληπτή από την ευελιξία με την οποία διατύπωνε τα αιτήματά του, προς ουσιαστική εκπλήρωση των ελληνικών θέσεων.

Η διπλωματική δεινότητα του Βενιζέλου συνετέλεσε ουσιαστικά στην αναγέννηση της Ελλάδας σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Συνθήκης της Λωζάννης, όπου ο Βενιζέλος ως απεσταλμένος της ηττημένης Ελλάδας, διαχειρίστηκε τόσο ορθά και ικανά την ήττα, ώστε δεν έχασε σε διαπραγματευτική δύναμη, με συνέπεια η συνθήκη να λάβει τη μορφή ήσσονων επαχθών όρων σε σχέση με τους αναμενόμενους. Συνολικά η ικανότητά του επεκτείνεται σε όλους τους τομείς της εξωτερικής πολιτικής, κάτι απολύτως φυσιολογικό, αφού ουσιαστικά βοήθησε στην οικοδόμηση του κράτους δικαίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί επιπρόσθετα στην πορεία των διαπραγματεύσεων η διασφάλιση της μη αλλαγής θέσης του οικογενειακού πατριαρχείου, το οποίο ήταν έντονο και πάγιο αίτημα της Τουρκικής πλευράς.

Συμπεράσματα

Από την προκείμενη μελέτη προκύπτει η ουσιαστική συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου στην οικοδόμηση ενός κράτους δικαίου, ενός κοινωνικού κράτους, που περιελάμβανε ως ακρογωνιαίο λίθο τον άνθρωπο. Πολιτικός με διορατικότητα και

⁵⁰ Λάσκαρης, Στ. Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914, Αθήναι 1947

βαθύ το αίσθημα της ευθύνης, έμενε σε πολύ μεγάλο βαθμό ανεπηρέαστος από το θυμικό, προσπαθώντας να αποδώσει ρεαλιστικά κατά το δυνατόν τον πολιτικό του ιδεαλισμό. Μάλιστα το τελευταίο αποδεικνύεται εύκολα από την επανειλημμένη άρνησή του σε Κρήτες συμπατριώτες που τον πίεζαν για την ένωση της νήσου με την Ελλάδα, και ο ίδιος το μετέθετε μέχρι να καταστεί η απόφαση αυτή ώριμη, σε σημείο που προκάλεσε τη δυσφορία των Κρητών. Ωστόσο, προτίμησε το πολιτικό και προσωπικό κόστος από μια ενδεχόμενη βεβιασμένη επιλογή⁵¹.

Αληθινός πολιτικός, μεταρρυθμιστής, ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσέφερε στο κοινωνικό σύνολο, έχοντας μια ιδιαίτερη σχέση με το λαό, που του προσέφερε τις μεγαλύτερες χαρές και απογοητεύσεις. Η γιγάντια αυτή «Δρυς» όπως πολύ συχνά αναφέρονταν σε αυτόν, έδειχνε την επιμέλεια για τα νομικά ζητήματα που αφορούσαν την ουσιαστική εξέλιξη της κοινωνίας. Όπως προαναφέρθηκε ιστορικά μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομιλία του Βενιζέλου στην πλατεία Συντάγματος όταν εκλήθη από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Έδειξε άμεσα την δύναμη της πολιτικής του επιβολής, έδωσε αίσθηση ότι έχει συγκεκριμένο σχέδιο και κυρίως έδωσε ξεκάθαρο μήνυμα στο λαό πως δε θα επηρεαζόταν σύμφωνα με τις όποιες λαϊκές βουλήσεις, αλλά με το συμφέρον της χώρας.⁵²

Ο πρόεδρος της Βουλής Γόντικας αναφέρει: «...Υπήρξεν νους προεξάρχων και υπέροχος, μία σπάνια διάνοια κατανόησα το ελληνικόν στερέωμα με την λάμπιν της δημιουργικότητός και τους ορίζοντας του κόσμου, με την έκπαυλον εξαιρετικότητά της. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος διήλθε τον πολιτικόν του βίον, όπως οι μεγάλοι εκείνοι ποντοπόροι των αρχαϊκών χρόνων, τους οποίους κατέβαλεν το γήρας, αλλά δεν εκλόνισαν ποτέ αι τρικυμιαί και αι θύελλαί. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε άξιος της πατρίδος.»⁵³

Συγκινητικός είναι και ο λόγος που εκφωνεί ο ίδιος στη Βουλή: «Αγαπητοί μου φίλοι, ο προκειμένος νεκρός ήτο ένας αληθινός άνδρας, με μεγάλο θάρρος ‘ αυτόν και αυτοπεποίθησιν και δι’ αυτόν και δια τον λαόν τον οποίον εκλήθη να κυβερνήσῃ. Ίσως έκαμε πολλά σφάλματα, αλλά ποτέ δεν του απέλειψε το θάρρος, ποτέ δεν υπήρξε μοιρολάτρης, διότι ποτέ δεν επερίμενε από την μοίραν να ιδη τη χώραν του προαγομένην, αλλά έθεσεν εις την υπηρεσίαν αυτής όλον το πυρ, το οποίον είχε μέσα του, κάθε δύναμιν ψυχικήν και σωματικήν.» Ο μεγαλειώδης αυτός λόγος τονίζει με τον πλέον ουσιαώδη τρόπο την κοσμοθεωρία που υπηρέτησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, κοινωνικά, ηθικά, νομικά και πολιτικά. Και αυτή δε συνίσταται στο αλάθητο, αλλά στο μέγιστο ανθρωπίνως δυνατό. Δεν ισχυρίστηκε ότι όλες οι αποφάσεις ήταν σωστές, αλλά σίγουρα ό,τι έπραξε το έκανε με θάρρος, με γνώμονα το κοινό καλό και με τη δύναμη των περιστάσεων.

Με την φράση «Είναι καθήκον των πολιτικών ανδρών να πίπτωσι με τας ιδέας αυτών διότι παρέχοντες εαυτούς θύματα των ιδεών των, παρασκευάζουν και

⁵¹ Πετρίδης Π. (επιμ.), Το έργο της κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928-1932. Τι υπεσχέθη προεκλογικώς και τι επραγματοποίησε, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000

⁵² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ιστορικός Βεντήρης, «Ίκαρος», 1970, σ. 69-70, «Βενιζέλος: Οι εκλογείς εκλήθησαν προς συγκρότησιν Διπλής Αναθεωρητικής Βουλής... Λαός: Συντακτική θέλουμε, Συντακτική..., Βενιζέλος: Επαναλαμβάνω: Διπλής Αναθεωρητικής Βουλής!, Λαός: Συντακτική..., Βενιζέλος: Είπα! Αναθεωρητικής., Λαός:...(σιγή). Από της ώρας εκείνης η Ελλάς είχε κυβερνήτην. Δεν τον ανεκήρυξεν η φωνή αλλ’ η σιωπή του λαού».

⁵³ Μακράκη Α., Ο Ελευθέριος Βενιζέλο, 1864-1910, Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1992

ευκολύνουν το έργον εις τους μέλλοντας να έλθωσιν αύριον. Εκείνο το οποίο ενδιαφέρει δεν είναι ο αριθμός του προσωπικού εγώ αλλά ο θρίαμβος της ιδέας⁵⁴», ο Ελευθέριος Βενιζέλος εν πολλοίς φανερώνει την πολιτική νοοτροπία του, η οποία επεκτάθηκε τόσο σε επίπεδο νομικό κατά την οικοδόμηση του κράτους δικαίου όσο και σε επίπεδο κοινωνικό κατά την συνολική αστική ανάπτυξη. Το απόφθεγμα εμπριέχει σαφέστατα τα στοιχεία της υπερηφάνειας και της υπεράσπισης των ιδεών. Αναφέρεται σε ένα καθήκον το οποίο θα έπρεπε συνολικά να έχουν οι πολιτικοί άνδρες, και αυτό είναι το θάρρος, η βούληση και η μαχητικότητα. Ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αρνούμενος την ήττα ως μια λογική επιλογή του, δεχόταν ως μοναδικό ενδεχόμενο το να προσπαθήσουν για τη νεολαία, να παραδώσουν ένα μέλλον ακόμη καλύτερο. Συνολικά δε δρούσε καθόλου εγωιστικά, διακηρύσσοντας τη νίκη της ιδέας.

Τέλος, το πολιτικό ήθος του Ελευθερίου Βενιζέλου του επιβάλλει να προτάσσει το εμείς πάνω από το εγώ⁵⁵, δεν ενδιαφέρεται για το προσωπικό όφελος και κόστος μιας πολιτικής του απόφασης.⁵⁶ Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς αποδεικνύει τη δυσκολία και συνάμα χρέος λήψης μιας απόφασης, όσο δυσχερής κι αν αυτή αποδειχθεί σε προσωπικό επίπεδο. Μάλιστα, ο ναρκισσισμός ο οποίος ενίοτε αναπτύσσεται στο χώρο αυτό είναι ένας ακόμη λόγος γιατί θα έπρεπε το παράδειγμα του Ελευθερίου Βενιζέλου ν' αποτελεί τον κανόνα σε μια πολιτική σκηνή και όχι την εξαίρεση.

Συνολικά είχε έντονα το στοιχείο της γλωσσομάθειας, το οποίο εξέλιξε και ως δικηγόρος με την ευρύτητα του λεξιλογίου και της σωστής χρήσης της γλώσσας. Η ρητορική του δεινότητα πρέπει να θεωρείται δεδομένη, αφού τόσο στις αγορεύσεις του στη Βουλή όσο και στις συγκεντρώσεις του άρθρωνε λόγο σωστό, δομημένο, με ουσιαστικές προεκτάσεις και όχι μόνο πομφόλυγες και κενές νοημάτων διακηρύξεις. Επιπρόσθετα, η εργατικότητα του ήταν αξιοπρόσεκτη, καθώς στάθηκε πρωτεργάτης σε πάρα πολλές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες βοήθησαν την εξέλιξη του Ελληνικού κράτους. Η μαχητικότητα που επέδειξε σε μια σειρά από εθνικά θέματα, αλλά και κοινωνικά, είναι μνημειώδης, καθώς και η ευσυνειδησία του και η διορατικότητά του για θέματα που αφορούν εν ευρεία έννοια την Ελλάδα. Όλα αυτά συνολικά δομούν ένα πάγιο πολιτικό ήθος, πολύτιμο και σπάνιο.

Νικόλαος Ι. Θεοδωράκης, PhD c.
nikostheodor@gmail.com

⁵⁴ *συνεδρίαση στη Βουλή 19/03/1911*

⁵⁵ Κατά το πρόσταγμα του Μακρυγιάννη

⁵⁶ *...Πρέπει να λέγωμεν εις τον κόσμον την αλήθειαν όπως είναι. Ας μας υβρίζουν. Δεν πρέπει να γινώμεθα ούτε βουλευταί, ούτε γερουσιασταί, ούτε πρωθυπουργοί, αν δεν θέλωμεν να μας υβρίζουν...»*
27/06/1930